

НАСКРІЗНА МЕТАФОРА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М. РИЛЬСЬКОГО: СОНЯЧНИЙ САД ПОЕТА

У статті досліджується провідний троп поетичного контексту М. Рильського – метафора – з погляду її текстоформуючої функції. Подано аналіз наскрізних метафор у поезіях М. Рильського – таких слів-образів, як сонце, сад, виноград і троянда.

Ключові слова: поетичний текст, наскрізна метафора, слово-образ, асоціація, пряме значення, метафоричне вживання.

Лисиченко Т.Ю. Сквозная метафора в поэтических текстах М. Рильского: солнечный сад поэта. *В статье исследуется ведущий троп М. Рильского – метафора – в поэтическом дискурсе поэта с точки зрения ее текстообразовательной функции. Подается анализ сквозных метафор в поэзиях М. Рильского – таких слов-образов, как солнце, сад, виноград и роза.*

Ключевые слова: поэтический текст, сквозная метафора, слово-образ, ассоциация, прямое значение, метафорическое употребление.

Lysychenko T.Y. Trough metaphor in Maksym Rylskiy's poetic texts: poet's sunny garden. *The leading trope of Maksym Rylskiy – metaphor – is examined in the article from the view of its text-forming function. In particular, the analysis of through metaphors in Maksym Rylskiy's poetry – such words-images as sun, garden, grapes and rose – is presented.*

Keywords: poetic text, trough metaphor, word-image, association, direct use, metaphorical use.

Метафора є провідним тропом у поезіях М. Рильського, виступаючи не тільки внутрішньотекстовим художнім засобом, а й виконуючи важливу текстоформуючу функцію. В. Виноградов у цьому аспекті виділяє «композиційні форми мовлення» («речи») «як системи мовних об'єднань у тканині літературно-художніх творів», звернувши увагу на діалектику внутрішньодинамічної організації образу в стилістичній системі мистецького твору: «...образи можуть поєднуватися в послідовно розгорнений ланцюг, можуть співвідноситися один із одним у стилістичній системі літературного твору на відстані великих відрізків тексту, можуть включати в себе один одного, розвиваючись у складний, багатоплановий єдиний образ» [2: 51].

Щодо цього у філологічному науковому дискурсі існує поняття «наскрізний образ», який розглядається як слововживання мовної одиниці або вже сформованого переносного значення з яскравим, «живим» виражально-зображальним ефектом, побудованим на метафоричних, рідше метонімічних та інших асоціаціях, який проходить через усю творчість письменника [6: 390–391]. Такий образ об'єднує кілька творів одного автора, створюючи цикл або естетичну систему певної частини авторського доробку. Як правило, це наскрізні образи, які вживаються у творчості поета як у прямому, так і в метафоричному значеннях, а загалом надають поетичному текстові ідіостильового маркування.

Наскрізна метафора пов'язана з певним наскрізним словом-образом, що уточнює або змінює зміст поетичного слова. Це слово або його похідні

в ранній поезії автора можуть уживатися в прямому значенні, а в подальшому — обростати, ускладнюються додатковими смислами та метафоричними значеннями, розвиватися. Такі метафори є одним із засобів об'єднання поетичних творів одного автора в єдиний макротекст.

Завданням нашої роботи є аналіз наскрізних метафор у творах М. Рильського, який дозволить розглядати метафору не тільки як троп, художній прийом, але й як один із засобів поєднання, здавалося б, розрізнених поезій в один макротекст, об'єднаний мовною особистістю й уподобаннями автора, які в різній формі простежуються на різних етапах творчості М. Рильського. До таких інтегруючих макротекст мовних явищ належить наскрізне метафоричне вживання певного кола ключових для письменника слів-образів.

Такими надтекстовими елементами можуть бути слова-образи і певні художні засоби, зокрема тропи. Враховуючи такі фактори, як повторюваність / частотність, необхідність, концептуальність, образна значимість, до визначальних для тексту поезії М. Рильського надтекстових метафоричних елементів, що об'єднують поезію цього письменника в єдиний текст, ми віднесли наскрізні ключові метафори, такі, як *сонце*, *троянда* й *виноград*, *крила*, *сад*, *дорога*, *слово*, *творчість*, *мости*. У цій статті розглянемо деякі з них.

Чи не найпомітнішою особливістю поезії М. Рильського є її «солярність», сонячність, що знаходить вираження в насиченості художнього тезаурусу поета словом *сонце* і похідними від нього: *Як сонце, перейти хотів би я по світі*, / *Щоб з усміхом зайти за мідний небосхил* (7: 66); *Тільки ж сонця дай на луки*, — / *Ожive і фарба, й звук*, / *І земля простягне руки* / *До робочих темних рук* (7: 94); *Пливе, як сонце, колісниця* / *Непереможного життя* (7: 276); *А сонце світить тихо, мов крізь вії* (7: 151).

Слово *сонце* набуває в М. Рильського виключно позитивного смислового навантаження, що реалізується в його сполучуваності з епітетними характеристиками на позначення теплих, світлих кольорів: *Упав на стовбур білий відблиск сонця*, / *І комаринка лізе по йому* (7: 14). У подальшому поетичному доробку митця зростає метафорична палітра, що передає зовнішні явища та рухи світла. Світ природи для поета — сонячний, натомість слово *місяць*, яке так полюбують інші поети, зустрічається в поезії М. Рильського в поодиноких текстах і майже завжди в прямому значенні: *Часом качка в повітрі дзвенить* / *Чи кажан проти місяця грає* (7: 11); *Білий місяць, чорним перевитий*, / *Хмари за вікном у небі в'ються* (7: 303).

Поетичний світ М. Рильського — сонячний, сонце для нього — *золоте*, що виражається в поезії цілим рядом однокореневих із ним і синонімічних слів. Наприклад: *А тепер у серці щось тремтить і грає*, / *Як тремтить на сонці гілка золота* (7: 8); *Гей ти, сонце, мудрий господарю*, / *Ти, небесний золотий шахварю* (7: 36); *А в серці — сонячна сіножать*, / *З граблями дівчина струнка* (7: 33); *Склитися над селом* / *Сонячна твердінь* (7: 75); *Як гордий соняшник, самого сонця син*, / *Лише до нього вид обертає квітуший* (7: 85); *Гнуться при смерки віджилі* / *Перед сонячним життям* (7: 85); *І голубині блискавки*, / *що креслять ранок золотий* (7: 124); *По млисту дощі — таке одверте*, / *Зухвалі сонце!*. (7: 128); *А чистих ранків золото й рум'яни!* (7: 145).

До ключових у поезії М. Рильського належить також слово *сад* (і похідні від нього). Здебільшого воно вживається в прямому значенні, яке нерідко ускладнюється за рахунок метафоризації, що підсилює позитивну емотивну конотацію образу. В авторському навантаженні семантики слова *сад* реалізується не тільки чуттєве, а й інтелектуальне сприймання об'єкта. Метафора саду в М. Рильського своєрідна, бо метафоричне значення зумовлюється не сполученням із якимось окремим словом, а більш широким контекстом твору.

Сад, насаджений людиною й де працює людина, є складовою частиною природи, із якою поет перебуває в органічній взаємодії. Сад (як і сонце) для поета позначений низкою позитивних ознак, що відповідним чином репрезентується в поетичному контексті. Ілюстрацією для цього можуть слугувати рядки: *Вона верталась із ясного саду, / Ясна, як сад, і радісна, як сміх* (7: 18), де подвійно актуалізується позитивна аксеологія образу *сад*: сам сад ясний і дівчина ясна, як сад. Епітет *ясний* найповніше виражає емотивно-оцінну характеристику саду, його сприймання поетом, ясні почуття поета до рукотворного явища, до наслідків праці людини. Тож ясний погляд на сад, що виражено в наведених вище рядках, зберігається в поета протягом усієї творчості: *Рясні гойдаються сади / На яснотканих гобеленах* (7: 140).

Слово *сад* у поезіях М. Рильського має позитивну конотацію, що дозволяє йому за цією ознакою асоціюватися з явищами, що мають для поета високу цінність, такими, як батьківщина, рідна країна тощо: *Приніс ти на дні провські береги те / Гілля зелене батьківського саду!* (7: 182); *Під гордий марш свої рівняють кроки, / І над садами гордий знісся форт* (7: 116); *Знов будем ми світі сад ретельно доглядати, / Жита посіємо по рідних облогах* (7: 179).

Пізніше, після війни, метафора саду набуває глобального значення як символу дружби та братерства: *Нехай же сад всесвітній устає / Там, де ридала мати на руїні!* (7: 198). Слово *сад* символізує в повоєнній поезії М. Рильського також відроджену країну: *У спілці з друзями й братами / Ти долю викував свою, / Ія з дорожніми саквами / За новозрослими садами / Твоїх ланів не пізнаю* (7: 378).

Сад і його поетична характеристика настільки вагомі для поетичної особистості поета, що саме слово *сад* стає ключовим й у змальованні інших країн, що особливо позначилося в повоєнні роки, коли поет відвідував різні країни: *Сади Болгарії — не тільки цвіт, / Не тільки плід, а й слід безсмертних літ, / Слід боротьби невпинної, важкої, / В якій незламні родяться герої* (7: 269). У цьому тексті автор саме дешифрує значення слова *сад*.

Для характеристики ландшафтів різних країн М. Рильський використовує пряме значення слова *сад*: *Навкруг рясні / Стоять сади, платани і каштани* (7: 272); *А навкруги / Сади зеленим розлились потоком* (7: 285).

Слово *сад* набуває в окремих текстах персоніфікованого змісту в сполученні з епітетами, що виражають властивості людини: *Березневою синицею / Сад напружений дзвенить* (7: 147).

Позитивне сприймання саду виражається й у метафоричних сполученнях, що характеризують позитивні явища: *Як знак, що щастя сад рясний / Даровано мені* (7: 193).

Сад для М. Рильського — творіння рук людських: *О дзвоне крапель весняних, / О брость, набрякла на деревах! / Хіба ж не треба рук моїх / Для виросту садів вишневих?* (7: 202). Тому в ряду з метафорою саду слід поставити і слово *садівник*, яке вживається письменником й у прямому значенні (*Мені казав розумний садівник...*), і в метафоричному, зумовленому вживанням метафоричного значення слова *сад*: *Збирайте, як розумний садівник, / Достиглий овоч у Грінченка й Даля* (7: 258).

Функціонально-семантичний аналіз слова *сад* у поезії М. Рильського доводить, що цей образ є наскрізним у поетичному ідіостилі автора. Асоціація за позитивною оцінкою, за емоційним сприйняттям спостерігається і в порівнянні неба з блакитним садом: *І сміялось небо, як блакитний сад* (7: 133), де відстежуємо персоніфікацію образів *неба* і *саду*, а також уживання кольірних характеристик (*сад блакитний*).

Колір у текстах М. Рильського, як і в поезиці взагалі, стає не тільки носієм реальних якісних характеристик об'єкта, а й взагалі засобом вираження емоційної оцінки, передає суб'єктивно забарвлений індивідуальний образ предмета, явища, думок, почуттів і, таким чином, світу. У цьому емоційно-суб'єктивному світі всі реальні кольори набувають несподіванного звучання та позначають не тільки барву, але й враження, ставлення, відчуття автора, що наближує їх до метафори.

Для художньої палітри М. Рильського характерні пастельні, світлі, м'які кольори, які відбивають його філософсько-позитивне сприймання світу. Слова *білий*, *голубий* (синонімічні *блакитний*, *ясно-синій*), *срібний*, *рожевий*, що у складних прикметниках виражають струмливий, мінливий колір, а також *золотий* домінують у кольірній палітрі раннього М. Рильського, причому вживаються переважно в метафоричному значенні. Наприклад: *І в час як білі пави ронять пір'я / На тишу сіл, на хорі городи...* (про зиму) (7: 47); *Пахне хлібом і землею / Вогкий вітер-срібнокрил* (7: 134); *Будуй майбутнє золоте, / Щоб на полях старої слави / Пшениця виросла нова* (7: 195–196); *Незрозумілий помах вій, / І незглибимий погляд синій, / І невідомих птиць ключі, / І заходу рожевий порох* (7: 348); *Нахаба-вітер / Из-під хустинки вибив пасма кіс, — / А ви й не сердитесь, йому ви вдячні, / Бо він вам пісню голубу підносить* (7: 57).

Хоча слово *білий* рідко вживається в художньому метафоричному значенні, воно відіграє в поетичному дискурсі М. Рильського важливу роль, становлячи світле тло поетичного тексту, на якому поет майстерно створює свої кольірні композиції: *На білу гречку впали роси* (7: 6); *Упав на стовбур білий відблиск сонця* (7: 14); *Ще осніженою лапою / Зима на груди налягла, — / А свічка капає і капає / Над смутком білого села* (7: 49); *І черешню білу / Вітер розбудив* (7: 54); *Як білі зграї на воді / У весняному розливі* (7: 279); *Каштани білі там цвіли, / Точніш — біло-рожеві* (7: 279).

До назв кольорів за своєю семантикою належать також слова, що виражають ступінь насиченості: *ясний*, *світлий*, *темний*, *прозорий* та однокореневі з ними, уживання яких автором забезпечує передачу зорового сприймання й психологічного настрою. До першого типу, наприклад, відносимо їх уживання в таких текстах: *Зірка пада ясна і дугу розкида / На широкому темному*

небі (7: 11); *Опада / Останнє листя і яснить алею* (7: 80); *В стократ ясніше з небосводу / Твій, зоре, промінь запалав* (7: 216).

Передачу психологічного настрою спостерігаємо в сполученні слів такої семантики з іменниками, які виражають абстрактне поняття: *Так і поет... / Збирає пишну золоту пшеницю / Великих дум і постатей ясних* (7: 31); *Оддасть він їм свій кучерявий / Ясний привіт* (7: 45); *Вслід яснокрилому ми стали яснокрилі* (7: 149); *Ясніше від усіх небес благоуханних / Сіяє нам її щоденна каламуть* (7: 160); *Її зорею називали, / Ясною зіркою... вона / І справді трепетно-ясна / Була, як зірка* (слово *зірка* вживається також метафорично) (7: 215).

Таким чином, у поетичному дискурсі М. Рильського створюється теплий тон і настрій. Навіть дими в його текстах не чорні, а ясні: *В селі моєму топлять: / Ясні дими стоять* (7: 20).

Як правило, слова на позначення світлих, яскравих кольорів при переносному вживанні виражають радість, приємні емоції та настрої, викликають почуття вдовolenня, а темні кольороназви передають важкий настрій, гнітуче почуття. При аналізі емоційного сприймання кольорів і вживанні їх назв у поетичному контексті М. Рильського стає зрозумілим, що протягом усієї творчості найпоширенішими в його художній палітрі залишаються кольори *білий, голубий, синій, срібний, золотий* та ін. У поезії М. Рильського сприймання світу світле, що виявляється не тільки в назвах кольорів, а й в об'єктах змалювання і їхніх назвах.

Разом зі словом *сад* для позначення живої природи М. Рильський уживає слова, що називають плоди саду. Найбільш частотним є саме слово *плід*, що вживається в прямому значенні і метафорично на позначення наслідків праці: *Налиті пурпуром плоди / Звисають тяжко з віт зелених* (пряме значення) (7: 140).

Значне місце посідають назви інших плодів, наприклад: *Яблука доспіли, яблука червоні* (7: 8); *Ми збирали з сином на землі каштани* (7: 133); *добрі шовковиці* (7: 24). Однак найбільш виразним, знаковим для поезії М. Рильського є слово *виноград* й уточнюючі – *виногрона, лоза*: *виноград* – цілісна рослина із плодами; *виногрона* – її плід: *Рожеве вмерло, і червоне / Горить огнями виноград* (7: 79).

Слово *виноград* у прямому значенні є одним із найчастотніших ще в ранній поезії М. Рильського, коли він був схильний до «екзотики»: *У теплі дні збирання винограду / Її він стрів* (7: 18); *У затінку лоз виноградних / Чи добрих шовковиць, – / Подих любові, як вітер пахучий \ Пахучих степів!* (7: 24); *Привіт, молоді трубадури, / Привіт од гарячого духу містралю, / Од свіжого моря, / Од грон винограду, / Од білих і чорних овець / І від чорнявих та білих дівчат, / Що рвуть виноград* (7: 24).

Однак поступово в поезії письменника значення слова *виноград* набуває певних метафоричних значень. Слову *виноград* властиве метафоричне зближення з батьківщиною: *Знов будем ми свій сад ретельно доглядати, / Жита посіємо по рідних облогах, / І, твій шануючи безвісний, скромний прах, / Дерева молоді на цій землі посадим, / І обів'ємо дім веселим виноградом!* (7: 179).

Як і метафоричне значення *сад*, слово *виноград* у сполученні з назвами абстрактних понять може виражати загальну позитивну оцінку – *Життя рясного виногради* (7: 163).

Слово *виноград* виступає в прямому значенні для характеристики певних країн: *Міста ми бачили, де котиться з узбіч / Хвилястий виноград* (7: 115); *Привіт Болгарії <...> Що виноград ростить і рози на крові, / Яку пролив народ, у єдності великий!* (7: 267). Метафорично виноград виступає як символ праці. У поезії «Моя Батьківщина» (1936) поет пише: *Моя Батьківщина – це поле борні / За волю труда і трудящих, / Вона виногради плекає рясні / В пустелях і хащах* (7: 129).

Слово *виноград* у поезії М. Рильського є наскрізним художнім елементом, що в прямому значенні називає прекрасний плід, а в метафоричних позначає сад, батьківщину, красу (*червоне / горить огнями виноград; у щастя людського два рівних є крила – / троянди й виноград – красиве і корисне*).

У творі «Нашу шлюбну постелю квітчали троянди пахучі...» (1921), написаному в стилі давньої грецької поезії, М. Рильський зіставляє *виноград* і *троянду* як різні символічні коди: *Нашу шлюбну постелю квітчали троянди пахучі, / Образ Кіпріди її благословляє з кутка. / Ми принесемо богині смокви медово-солодкі, / Темний, міцний виноград і молодих голуб'ят* (7: 17). Уже в цій поезії слово *троянди* виступає як знак духу (*троянди пахучі*), а виноград – як матеріальна жертва богині. У подальшій творчості ці слова-образи неодноразово вживаються поетом дублетно саме в такому значенні, аж до збірки «Троянди й виноград» (1957), де поет протиставляє ці два метафоричні значення як «красиве і корисне». Метафоричні значення слів *виноград* і *троянди* (особливо першого) у смисловому вияві поєднуються зі словом *сад*. У творчості поета формується позитивна алегорія винограду, що зумовлює світле, тепле позитивне враження (як і від слова *сад*). Цим зумовлені узагальнені метафоричні значення чогось світлого та цінного, того, що викликає позитивну оцінку (Батьківщина, рідний край та ін.).

Як ми вже зазначали, слова *троянди й виноград* у поетичних текстах нерідко виступають у парі й щоразу *троянди* символізують красу і духовність, а *виноград* – матеріальну сферу життя людини – «корисного». Слово *троянди* не таке частотне в текстах М. Рильського, але завжди містить важливу смислову інформацію, що виражає позитивну оцінку ситуації та явища: *Троянди, гріючись на сонці некупім, / Нам серце радують відродженням своїм* (7: 252).

Метафоричного значення це слово набуває в інтертекстуальних фрагментах, наприклад, *троянди без тернів* як вияв легкого шляху: *О, хто ж казав, що скрізь ідилія, / Троянди без тернів?* (7: 114). Перенесений у сферу соціального, цей вираз може розглядатися як метафора інтелектуальна.

По-іншому переосмислюється метафоричний історизм *війна червоної і білої троянди*, де слово *троянди* відновлює своє первісне значення: *Іде безкровна, лагідна війна / Червоної і білої троянди* (7: 244).

Тож слово *троянда*, хоч і менш уживане в макротексті письменника, є важливою прикметою художньої мови поета як символ краси і духовності.

Макротекст М. Рильського відзначається дискурсивними особливостями, серед яких важливу текстоорганізуючу роль відіграють метафори, зокрема такі, які можна назвати наскрізними. Як правило, це наскрізні образи, назви яких уживаються у творчості поета і в прямому, і в метафоричному значеннях, а загалом надають поетичному макротекстові М. Рильського рис, за якими його легко пізнати – це своєрідний метафоричний код поета. Значення таких слів у поезії М. Рильського перебуває в розвитку: від прямого до метафоричного значення слова, до назви циклу поезій та нарешті до назви поетичної збірки, назви, що об'єднує кілька творів у єдиний поетичний текст, що становить частину цілісного тексту поета. Однак найчастіше метафора виступає в поета засобом художньо-сислової організації окремої поезії. Метафоричність наскрізних слів пов'язана в поета з його філософією мови та світу. У живописному вживанні наскрізних слів-символів відбуваються асоціації не за якимись характерними чуттєвими ознаками, а на підставі більш високого, інтелектуального узагальнення, що зумовлене інтелектуальністю мови М. Рильського взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Веселовский А.Н.** Из истории эпитета / А.Н. Веселовский // Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М. : Высш. шк., 1989. – С. 59–75.
2. **Виноградов В.В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963.
3. **Гак В.Г.** Метафора: универсальное и специфическое / В.Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11–26.
4. **Дятчук В.В.** Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови : [монографія] / В.В. Дятчук, Л.О. Пустовіт. – К. : Наукова думка, 1983.
5. **Кожевникова Н.А.** Метафора в поэтическом тексте / Н.А. Кожевникова // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 145–165.
6. **Українська мова** : [Енциклопедія] / [ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000.
7. **Рильський М.Т.** Вибране: лірика і поема / М.Т. Рильський. – К. : Дніпро, 1967.